До 100-річчя з дня народження Миколи Гнатишака

Петро Рябченко (м. Київ)

Микола Гнатишак - автор збірки «Державні гроші України 1917 — 1920 років», невтомний популяризатор українських державних випусків грошей як основної ознаки державності України

Життєвий шлях М. Гнатишака

Так склалося, що широкому колу читачів-українців до цього часу бракує популярної роботи з історії грошей України. Але це не значить, що таких робіт не було. Неперевершеною працею на цю тему є збірка Миколи Гнатишака «Державні гроші України 1917-1920 років. Ілюстрований історично-іконографічний нарис», виданий у Клівленді в 1973 р. накладом лише 1000 примірників.

М. Гнатишак народився 31 травня 1903 р. на Засянні, в с. Полкині, за 7 км на північ від міста Ярослав над Сяном (зараз територія Польщі), де його батько О. Орест (1873-1915) був парохом (напевне священником). З дванадцяти років Микола був сиротою і мусив сам пробиватися у повоєннім лихолітті крізь життя, бо батько загинув під час атаки австрійців у травні 1915 р., коли працював у с. Сурохів, розташованому також на відстані 7 км від Ярослава, але вже на правім боці Сяну, на українській етнографічній території.

Микола середню освіту здобув у Перемишлі в 1924 р., а вищу отримав у Львові в Українському (таємному) Університеті, а по його закритті— в Державному університеті, в якому в 1931 р. одержав диплом магістра історичних наук. Рік обов'язкової педагогічної практики відбув у «своїй» гімназії в Перемишлі, а потім перебував у Львові аж до евакуації в липні 1944. В роки скитання перебував у таборі переміщених осіб у Міттенвальді в Баварії, звідки емігрував до США 4 травня 1950 р. і проживав там з родиною в Рочестері.

М. Гнатишак зацікавився історією грошей України в Перемишлі вже як учень 4-го класу гімназії, але вирішальний вплив на напрямок зацікавленості студента-історика мав директор Національного Музею у Львові доктор Іларіон Свенціцький, якого Микола зустрів на лекціях у тайному університеті, звідки він пізніше перейшов співробітником Музею.

За його заохоченням молодий студент написав розвідку про гроші України - у десятиліття проголошення самостійності,- але в умовах польської окупації не мав змоги видати її ілюстрованою книгою, як було заплановано. Тому він почав друкувати статті в «Новому Часі», «Літописі Червоної Калини» і в «Житті і Знанні». Пізніше професор Сімович запропонував йому написати статтю до Української Загальної Енциклопедії, де вона з'явилась в третьому томі, в 1935 р.

Повну розвідку Гнатишака професор Сімович мав надрукувати в осінньому журналі «Сьогочасне і минуле» за 1939 р, але прихід у вересні 1939 р. до Львова радянських військ перекреслив ці плани, причому машинописний текст редактор навмисне знищив. Копія праці зникла у автора в 1945 р. під час нальоту авіації союзників на Інсбрук в Австрії.

І вже пізніше, на прохання Українського музею в Клівленді і запевненню, що праця буде обов'язково надрукована, автор в 1970 р. відновив давню працю, але через втрату матеріалів і зразків грошей, в неповному обсязі.

Під впливом доктора Свенціцького М. Гнатишак захопився музейною працею, що привело його до співпраці у музеї «Стривігор» в Перемишлі (1932 р.), в Національному Музеї у Львові та в Українському Музеї-Архіві в Клівленді, де він працював членом Контрольної комісії, а після 1966 р. очолював Нумізматичний відділ, для якого запопадливо збирав у різних містах США та Канади пожертви та експонати і якому заповідав свою бібліотеку. Крім цього, М. Гнатишак був постійним членом Українського Історичного Товариства.

Помер М. Гнатишак в Рочестері, штат Нью-Йорк, 23 січня 1973 р.

Складові монографії М. Гнатишака

Монографія, обсягом лише в 356 сторінок, вмістила в себе такий обсяг матеріалу, що його вистачить на добру дюжину дослідників. Описано всі українські уряди, їх склад, подано короткі біографічні дані членів уряду протягом їх життя аж

до смерті. Наведено назви всіх офіційних друкованих органів (газети, журнали) кожного складу уряду. Подано детальний аналіз грошової системи (цікаво, що, як і після отримання незалежності України в 1991 р., в часи громадянської війни було дві монетні системи - карбованцева та гривнева). Подано детальний опис кожного грошового знака, час обігу, названо художників - авторів цих знаків з докладними їхніми біографіями.

Автор дослідив весь процес виготовлення банкнот, детально розписавши всі відділи та підвідділи експедиції виготовлення державних паперів, їх особовий склад і навіть суми гонорарів, що отримували автори за проекти зразків. Описано всі 24 українських грошових знаки, на якому папері вони друкувались, 8 були без водяних знаків, а 16 мали водяні знаки типу «гриби», «зірки», «хвилі», «хрестики» чи «орнамент».

Ще на час обігу цих 24 грошових знаків 7 з них було фальсифіковано, причому автор дослідив навіть міста, де це було зроблено: Бердичів, Біла Церква, Житомир. Цікаво, що фальшиві українські гроші випускала радянська влада та Добровольча Армія генерала Денікіна.

За вказівкою Уряду України незаконні банкноти виводили з обігу та робили спеціальні погашення у вигляді дірок, ромба тощо.

Цікаво, що карбованці України мали міжнародний паритет у закордонних розрахунках, так до російського рубля 1:1, а ще карбованець дорівнював 1/3 німецької марки, двом австрійсько-угорським коронам або половині золотого франка. Не тільки в Європі, а навіть у США український карбованець був купівлеспроможним.

Карбованцева монетна система існувала недовго - до 1 березня 1918 року, після чого Центральна Рада ввела нову монетну систему і грошовою одиницею стала гривня.

Майже всі гривневі білети на замовлення Уряду УНР друкувались в Берліні, в німецькій державній друкарні. Там всього було видруковано 10 білетів Державної Скарбниці.

Джерела та література монографії

До самого видання монографії М. Гнатишака література відносно державних грошових знаків була дуже вбога. Відомо дві статті М. Грушевського: «Українська гривня» в «Народній Волі» і «Гроші Української Народньої Республіки» у «Віснику політики, літератури й життя» (Відень, 1918) і у 1923 р. у Львові анонімно з друкарні Ставропігійського Інституту з'явилася маленька брошурка на 8 сторінок «Гроші Української Держави 1917-1920 рр.» із списком державних банкнот. Ця брошура мала такий успіх, що її було перекладено на французьку та англійську мови. В 1925 р. у 11-му та 12-му номерах львівського журналу «Стара Україна» з'явилась стаття М. Обідного «Графіка українських грошових знаків» і у 1928 р. цей же автор закінчив рукопис історично-іконографічної праці «Державні гроші України 1917-1920 років». На жаль, ця праця лишилась не надрукованою.

У Радянському Союзі в журналі «Советский коллекционер» було надруковано статті М. Калиновського «Денежное обращение Украины» і «Денежная емиссия Украины» (№ 10-12 за 1925 р.) та Е. Вайнштейна «Гроши Украины» (№ 4-5 за 1928 р.) і в органі московських емігрантів «Россика» в Югославії стаття Н. Росбера «Денежные знаки Украины» (№ 23 за 1936 р.).

Після війни в Радянському Союзі на тему українських грошових знаків вже не було про що писати...

Дуже жаль, що праця М. Гнатишака дійшла до України в одиничних екземплярах.

Інші дані, не наведені в монографії

М. Гнатишак у своїй роботі провів не тільки дослідження паперових грошей України. Він дослідив поштові марки та листівки, видані українською діаспорою, дав багато фотопроектів українських грошових знаків, гербових і поштових марок, що не були виконані великими накладами. Великий архів цих робіт було зібрано в одному з музеїв Львова і він навіть експонувався на «Виставці сучасної української графіки» в червні 1932 р. На превеликий жаль, всі ці рисунки втрачено для мистецтва і нащадків, бо їх, як і твори інших митців, партійні політруки у Львові спалили в 1957 р. Совєтські можновладці, у своїх планах «злиття народів» завзялися позбавити українців національного мистецтва, пам'яток державності і самобутності та інших культурних надбань.

Саме тому праця М. Гнатишака є неоціненною для сучасних дослідників історії паперових грошей України, інших цінних паперів, поштових марок, листівок, усієї культурної спадщини українських художників тим, що донесла до нас ці зображення. Всього загинуло 327 робіт...

За 11 років, що минули з часу здобуття Україною незалежності, в Україні невеликим тиражем вийшла всього одна велика праця Інституту історії України НАН України, Національного банку України та Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління України «Гроші в Україні. Факти і документи» (Київ, 1998), але вона, попри все своє величезне значення для історіографії грошового обігу в Україні, скоріше доповнює монографію М. Гнатишака і тому нас не полишає надія, що ця монографія буде все-таки перевидана в незалежній Україні необхідним накладом. Можливо, що й інші роботи українських вчених-емігрантів ще чекають своїх дослідників і достойного перевидання на Батьківщині.